

- **OLGA TOKARCZUK**

Kabinet čuda Olge Tokarczuk

I možda bi sam Blake, da je živ, vidjevši to, rekao da postoje takva mjesta u Svemiru, gdje nije došlo do Pada, gdje svijet nije okrenut naglavce i ostao je Raj. Tu se čovjek više ne vodi pravilima uma, glupima i krutim, nego – srcem i intuicijom. Ljudi se ne prelijevaju iz šupljega u prazno, nego čine nevjerovatne stvari, služeći se maštom. Država prestaje biti okov, svakodnevna nevolja, i pomaže ljudima da ostvare svoje snove i nade. A Čovjek nije nikakav zupčanik u sustavu, uloga, već slobodno Biće.

O. Tokarczuk, *Tjeraj svoj plug preko mrtvačkih kostiju*

Sjećate li se kako ste se osjećali prvi put kad ste pogledali kroz kaleidoskop? Ja sam svoj dobila od djeda. Satima sam mogla gledati u tu malu, izvana neprivlačnu napravu nježnih pastelnih boja. Bila sam zadivljena jer nešto neugledno u sebi može sadržavati tolika čudesa, ta magična svjetlucava stakalca koja su sva zasebna i različita, a opet zajedno mogu načiniti nevjerovatne skladne cjeline. Život je pun tih efemernosti, a zapravo zadivljujućih sitnih mrvica koje nas izbacuju iz rutine i podsjećaju na ljepotu i poetičnost bivanja. Kad bih trebala imenovati pisca ili spisateljicu čija mi književnost na taj način svakodnevicu osvjetljava nizom čudesnih detalja, napućuje usputnostima, a da se one na kraju ipak sklupaju u smislenu cjelinu o životu, bez razmišljanja bih rekla: **Olga Tokarczuk**.

Danas su nam životi poput rastresitih stakalca, raznih boja, oblika i veličina, ali cjelina se sve manje nazire. Pandemija je stvarnost razgradila i pretvorila u nešto drugo. U promjenama se teško snaći, no trebalo bi ih prigrliti, a ne jadikovati za stalnošću. Možda je to lako reći – jer otkuda početi tragati za novom paradigmom? Kako obuhvatiti svijet okrutnosti, nejednakosti, licemjerja, gluposti i beskrupuloznosti u kojem raste sumnja u znanost i znanje, ruše se kanoni i važnosti, a empatija, idealizam i optimizam kao da su se negdje sakrili? Kako sagraditi koliko-toliko stabilnu sliku svijeta koja se neće treskom srušiti, nego će u njemu ipak biti moguće pronaći neki smisao? Poljska spisateljica i dobitnica Nobelove nagrade za književnost **Olga Tokarczuk** drži da je kreativnost stalna potraga za novim načinima gledanja, za mijenjanjem perspektiva.

U posljednjih nekoliko tjedana ova me autorica potpuno obujmila svojim svijetom. Njezina je književnost raznorodna i neuhvatljiva jednostavnim pojašnjenjima. Pod utjecajem poljskog teoretičara **Zygmunta Baumana** i njegove ideje o *tekućoj realnosti*, Olga Tokarczuk uvjerena je da ne treba trošiti papir na izlizane priče i načine pisanja pa stoga transgresijom književnih formi pokušava čitatelju realnost približiti na drugi način – jer ukoliko se realnost opiše kao fiksna, zamrznuta u jedan kadar, onemogućeno je zamišljanje promjene. Zato je sada idealni trenutak za čitanje njezinih tekstova, razmišljanje njezinim tragom. Ispipavanjem svijeta kakav bi mogao biti otvara nam prozorčice za mišljenje, suosjećanje i maštanje, poručuje: *Sve što možemo zamisliti je neka vrsta istine.*

Kako preživjeti toliko boli

S Olgom Tokarczuk prvi put sam se susrela kad sam prije nekoliko godina čitala njezin roman ***Tjeraj svoj plug preko mrtvačkih kostiju*** (prev. Mladen Martić, Naklada Ljevak, 2013.) koji autorica naziva detektivskim, no ljubitelji žanra mogli bi biti navedeni na krivi trag. Život starije žene u provinciji, naoko posve nezanimljiv, u ovom romanu postaje okidač za promišljanje brojnih filozofskih pitanja. Osnovne su teme licemjerni odnos čovjeka prema životinjama, činjenica da još uvijek *ubijamo da bismo živjeli*, ali i važna razlika između institucionalne religije i osobne potrebe za vjerovanjem. Razmišljanja glavne junakinje jasno upiru prstom u činjenicu da su odnos zakona i morala postavljeni nepravedno, perverzno čak, te da potpiruju ljudsku zlobu, slabosti i nedostatak suosjećanja prema drugim vrstama, a autorica nam istovremeno postavlja pitanje koliko je moralno uzeti stvar u svoje ruke kad službeni zakoni i institucije zakažu. Osim toga njezin život svjedoči da i ateisti imaju duhovne potrebe, da tragaju za smislom, i da je fluidna linija između vjerovanja i nevjerovanja (jedan lik na pitanje je li religiozan odgovara: *Da, ateist!*) Vjerske institucije prikazane su kao prevrtljive i licemjerne, koje stvarnost tumače kako im odgovara i pritom očekuju povinovanje pravilima i *ispravno* vjerovanje, bez skepse. Najviše me oduševila suptilna psihologija – naročito uvid u činjenicu da nas vlastita psiha čuva od prestrašnih istina jer *...nijedno ljudsko srce nije u stanju podnijeti toliko boli. Cijela ljudska komplicirana psiha nastala je zato da ne dopusti Čovjeku shvatiti što to doista vidi. Da istina ne dopre do njega, zamotana u iluzije, isprazno brbljanje. Svijet je zatvor pun patnje, konstruiran tako da, ako se želi preživjeti, valja nanositi bol drugima.* (109) Glavna junakinja nosi roman svojom osobnošću i mudrošću – beskompromisna je i pomalo naporna, no s njom bi bilo zanimljivo otići na kavu ili na vikend i dosita se napričati. Takve nam mudre žene u suvremenom načinu života nedostaju – koje lako razlučuju bitno od nebitnoga i više ne moraju raditi kompromise, pa konačno zaista i govore što misle. Za vrijeme čitanja na toj sam joj vrsti slobode zavidjela.

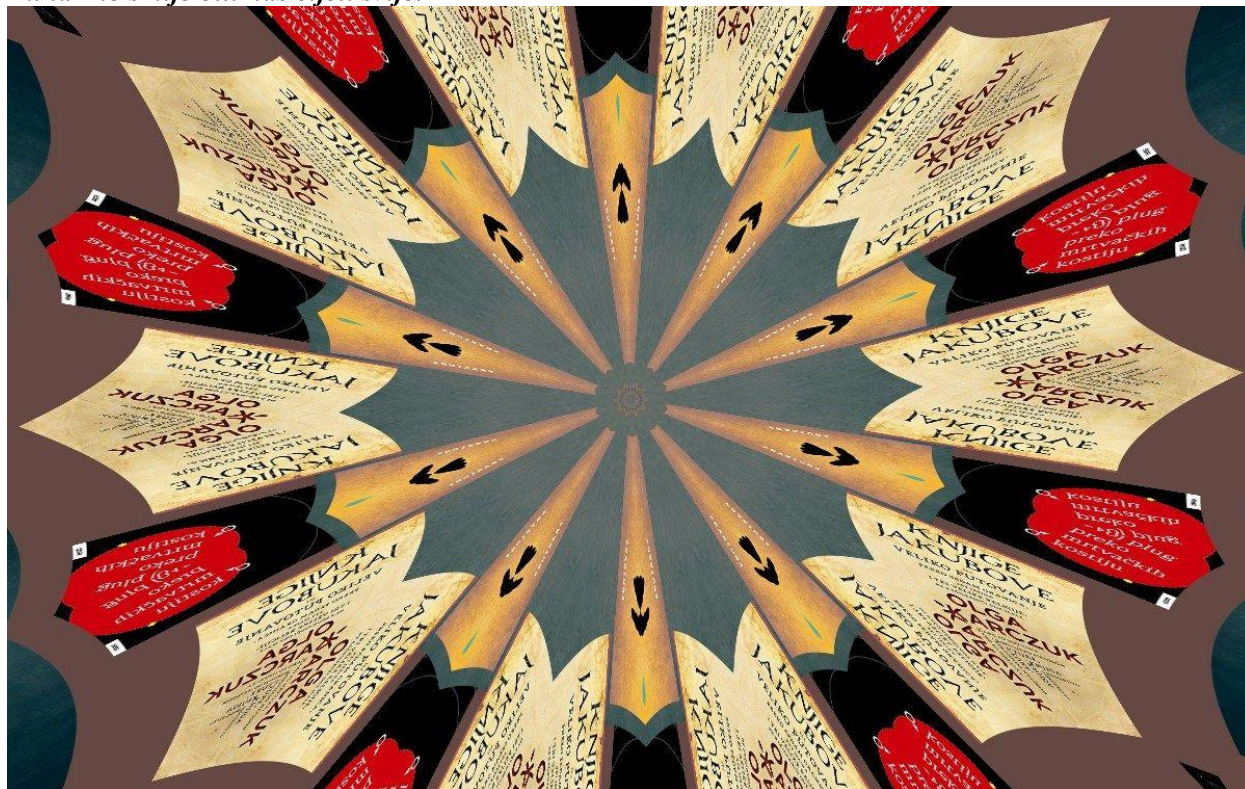
Nedavno su od Olge Tokarczuk prevedeni *Bjeguni* (prev. **Mladen Martić**, Fraktura, 2020.), nekoherentni tekst kojim je željela opisati svoja putovanja, a činilo joj se da ih ne može obuhvatiti tradicionalnim, realističnim narativom poput memoara ili putopisa, pa se poslužila modernijom formom kako bi apostrofirala da će (...) *uvijek biti bolje ono što se kreće od onoga što počiva; da će plemenitijom biti promjena no stalnost; da nepokretno mora podleći raspadu, degeneraciji i pretvoriti se u prah i pepeo, dok će pokretno trajati možda i vječno* (8). Suvremeni proces putovanja autorica doživljava kao skakanje s jednog mjesta na drugo, a takvi su i *Bjeguni* – labavo povezana mješavina fikcije, dnevnika, eseja, snova, enciklopedijskih natuknica, putopisa, te minijaturnih a vrlo ozbiljnih kapsula filozofije. Danas relativno brzo možete „skočiti“ iz jedne zemlje u drugu, pa tako i čitatelji *Bjeguna* mogu skakati iz poglavlja u poglavlje, preskakati velika vremenska razdoblja i prostorne udaljenosti, a usput svjedočiti čitavom nizu fascinantnih detalja iz života – kao da mu je netko istresao zaboravljene, prašne ladice. U tom se kabinetu čuda izmjenjuju priče o aerodromima koji su kao *država u državi*, o susretima s drugim putnicima, osamnaestostoljetnim bedekerima i relikvijama svetaca (cijela desna ruka Ivana Krstitelja, *upravo odsječena s tijela!*), a sve je ispresijecano dijelovima izgrađenima na divljenju ljudskom tijelu. Pitanja se samo nižu: kako nas nešto toliko fragilno i nestalno može držati na okupu? I zašto toliko znamo o vanjskom svijetu, a nemamo pojma o izgledu i funkcioniranju tijela?

Bjeguni su napisani poetskim jezikom, puni dojmljivih pjesničkih slika (*Mislím također da je svijet smješten unutra, u moždanoj brazdi, u epifizi, stoji u grlu, taj globus. Zapravo bi ga se moglo iskašljati i ispljunuti*. 50). Svidio mi se spoj prirode i umjetnosti koje odvajamo na vlastitu štetu, jer kad ih spojimo slika života postaje punija i uvjerljivija – prirodnjačke i umjetničke težnje obje imaju izvor u mašti i težnji otkrivanju slojeva života. Počela sam čitati druge pisce, no *Bjegunima* sam se stalno vraćala, prečitavala pojedine fragmente poput onoga o ženi koja putuje na drugi kraj svijeta da bi pomogla bivšem ljubavniku

da umre i opetovano čitala upečatljivi fragment o svijetu kojeg ima previše pa nam ne preostaje ništa drugo do da se naučimo beskrajno odabirati (57). Neko sam se vrijeme utapala u njezinoj fluidnosti, u slobodi čitanja i mišljenja. Željela sam se zadržati u tome svijetu i stilu pa sam unatoč vlastitom otporu prema dugačkim povijesnim romanima odlučila posegnuti za *Knjigama Jakobovim* (Fraktura, 2020., prev. Mladen Martić).

Bunar ne smije biti naš cijeli svijet

Čim sam otvorila taj pomno istražen roman o osamnaestostoljetnom poljskom vjerskom vođi Jakubu Franku i njegovoj heretičnoj židovskoj sekti od gotovo 1.000 stranica, priča me progutala, danima sam je čitala kao u groznici, bila sam tamo, s njima živjela tu priču o nadi i vjeri u postojanje boljeg života. I bilo mi je jasno – ovo je priča o nama, mogla bi se događati danas, *Knjige Jakobove* kreću od prošlosti da bi opisale svevremenske ljudske probleme i karakteristike: manipulator iskrivljenih vrijednosti zastrašujuće lako na svoju stranu pridobiva mnoge nezadovoljne, razočarane ljude u potrazi za boljim životom. Priča o grupi Židova koji žele prijeći na katoličanstvo kako bi se domogli boljeg položaja u društvu i prestali biti autsajderi univerzalni je narativ o prihvaćanju različitosti, o strahu od nepoznatoga, težnji ka lakšem životu i uspinjanju na društvenoj ljestvici, o razlici između idealizma i koristoljublja, između znanja, vjerovanja i sumnje. Važno je i pitanje kako u kolektivitetu postati osoba, kao i tematiziranje cijele palete mogućnosti osobnih vjerovanja i propitkivanja duhovnoga svijeta izvan institucionalnih religija. Priča je to o multikulturalnosti – mjesta kroz koja Jakub prolazi sjecišta su brojnih jezika, kultura i običaja, stoga nije čudno da je u Poljskoj roman naišao na brojne kritike – iako je dobio prestižnu književnu nagradu Nike – jer se poljski identitet posljednjih godina prikazuje kao oduvijek homogen i neprikosnoven.

Ličnost Jakuba Franka predstavljena je kroz mnoga očista pa je na kraju nemoguće o njemu stvoriti jednu sliku. Je li bio narcis, patološka ličnost, ili pak sveti čovjek s vizijom koji je ustaljena vjerska pravila želio živjeti i propovijedati na svoj način? Autorica ima fantastičnu sposobnost da u nekoliko rečenica

književni lik pretvori u *tip*, karakter kojeg smo svi u životu susreli – tu je možda najviše došla do izražaja činjenica da je psihologinja po zanimanju. Upravo zato što su likovi toliko prisposobivi, lako je ući u Jakubov svijet i prihvatiti ga kao svoj. Točno sam mogla zamisliti katoličkog svećenika željnog znanja koji – u vrijeme kad je knjige teško nabaviti – ne može odoljeti pa odlazi kod židovskog trgovca po knjige, iako ne govore isti jezik, a to ga može stajati i reputacije, pa se sam pred sobom pravda da to nije ništa strašno – ta i liječnik mu je Židov! Pred sobom sam mogla vidjeti i obrazovanog doktora koji *smatra da je većina ljudi glupa i da ta ljudska glupost donosi na svijet tugu*, i upečatljivu obrazovanu ženu, pjesnikinju Družbacku koja se pita kakvim bi se jezikom najbolje mogla opisati veličina svijeta.

Knjige Jakbove su natopljene finim feminizmom, onim koji proističe iz zdravog razuma i dobrog odgoja, koji je osnovno civilizacijsko postignuće: peremo ruke, cijepimo se, ne kopamo nos za stolom i svjesni smo da bi muškarci i žene trebali biti ravnopravni. Dok je istraživala povijesne dokumente za ***Knjige Jakbove***, Olga Tokarczuk brzo je shvatila da su žene isključene iz povijesnih događaja, da su tu samo kao nečije supruge, ljubavnice ili kćerke. Stoga je u romanu željela vratiti žene u povijest, tj. one o kojima je naišla samo na neku usputnu crticu pretvorila je u figure koje nešto znače. I nije možda ni morala previše domišljati, jer u židovskoj su tradiciji postojale proročice koje su svojom duhovnošću izražavale potrebu za sudjelovanjem u svijetu i životu, a neke od njih su značajno utjecale na događaje u svojoj okolini.

Od brojnih tema koje roman otvara – meni je bilo važno pitanje uloge i moći pisanja. Tu je primjerice Nahman Samuel koji zapisuje što se Jakubovoj družini događa. On proširuje poznatu misao da se pisanjem možemo boriti protiv zaborava, pa se zapisivanje pretvara u popravljanje svijeta:

Vidi svoj lik: sitan, onizak, neupadljiv, vječno na putu. I zapisuje sebe sama. A te je zapise nazvao pabircima, iverjem drugih, važnijih poslova. Mrvice – eto što je naš život. Njegovo pisanje na poklopcu škrinjice položene na koljena, u putnoj prašini i neudobnosti, u biti je tikkun, popravljanje svijeta, krpanje rupa u tkanini pokrivenoj uzorcima, šarama, pleterima i oznakama. Upravo se tako treba odnositi prema tom čudačkom djelovanju. Jedni liječe ljude, drugi grade kuće, treći proučavaju knjige i premeću riječi da bi u njima pronašli pravi smisao. A Nahman piše. (816)

Dojmila me se i uloga Jakubove bake Jente koja je na ivici između života i smrti, promatra radnju izvan nje, a opet je nekako mistično u nju uključena, apostrofirajući motiv koji Olga Tokarczuk provlači i kroz druga djela, da nas mrtvi zapravo nikada ne napuštaju. Jenta zaključuje da su mrtvima grobovi beskorisni: ... *Gledaju na svijet kao kroz prozorčić, pogledavaju ga i neprestano bi nešto od toga svijeta htjeli. Jenta pokušava shvatiti što znače ti izrazi lica, što znače te geste, i na kraju zna: mrtvi bi htjeli da se o njima govori, gladni su toga, to im je hrana. Traže pozornost živih. (286)*

Dakle život možemo popraviti u tekstu, a mrtvi ostaju s nama i nakon smrti! Takve sitnice Olgu Tokarczuk pokazuju kao tankočutnu naratoricu: povodom primanja Nobelove nagrade, ustvrdila je da je tankočutnost *umjetnost utjelovljenja, empatije, pa dakle neprestanog pronalaženja sličnosti. Stvaranje priče beskonačno je oživljavanje, davanje postojanja svim tim krhotinama svijeta, kakvima su ljudska iskustva, proživljene situacije, uspomene. Psihologija ju je možda naučila da sluša ljude, ali ona suosjeća i sa životinjama, biljkama, pa i stvarima – nije se bez razloga proglasila čudovišnim uhom za slušanje šumova, odjeka i šuškanja; dalekih glasova što dopiru iza nekog zida (Bjeguni, 15). O njezinoj empatiji svjedoče i romani **Dom danji, dom noćni** (NZMH, 2003., prev. **Pero Mioč**) i **Pravijek i ostala vremena** (NZMH, 2001., prev. **Pero Mioč**), dvije knjige labave strukture, mješavina fikcije, mita i romana, crtice iz života koje se prelijevaju jedna u drugu, lako prelazeći iz realizma u magiju i mit, iz snova u život, iz prirodnog u društveno.*

Olga Tokarczuk (foto: Łukasz Giza; ilustracija MV)

Ovi su me naslovi podsjetili koliko smo povezani s prirodom, sa životinjama i najmanjim bićima koja nastavaju šumu, nevidljivim ali potrebnim za održavanje života – protagonistica romana *Dom danji, dom noćni* sluša kako rastu gljive! Dok sam ih čitala, u toj sam vlazi, blatu i magli stalno očekivala da odnekud iskoče Domaći, podsjetilo me to na bajkovitost **Ivane Brlić Mažuranić** ili na ruske bajke iz djetinjstva i postalo mi je bjelodano koliko smo zasićeni anglosaksonskim narativima i mitologijom, a da toga nismo ni svjesni. *Pravijek* je kombinacija slavenske mitologije i povijesnih događaja – Poljaci i Židovi u poljskom selu nalaze način za suživot, sve dok Drugi svjetski rat nije sve promijenio: *Mlin svijeta je stao. Pokvario se njegov mehanizam* (145).

Ove dvije knjige odišu empatijom za životinje, a još više fascinira suosjećanje sa stvarima. U *Pravijeku* oživljava mlinac za kavu protagonistice Mise i podsjeća nas da stvari imaju drugačiju kategoriju vremena i da će mnoge od njih biti tu i dugo nakon što nas ne bude. Roman završava Misinim mlincem, autorica kao da nas pita: možemo li nekako samljeti vrijeme, sačuvati ga u malom zatvorenom prostoru? Poglavlje o Misinom mlincu pokazuje i njezinu tendenciju da stvari promatra iz pomaknutog ugla:

Mlinac je komadić materije u koju je udahnuta ideja mljevenja. Mlinci melju i zbog toga postoje. Ali nitko ne zna što mlinac znači općenito. Nitko ne zna što sve znači općenito. Možda je mlinac iverak nekakvoga totalnog, fundamentalnog zakona promjene, zakona bez kojeg svijet ne bi mogao opstati, ili bi bio posve drugačiji. Možda su mlinci za kavu os stvarnosti oko koje se to sve okreće i razvija, možda su za svijet važniji nego ljudi. A možda je čak, baš taj Misin mlinac stup toga što se Pravijekom naziva. (40)

Kod Olge Tokarczuk najdraži su mi upravo ovakvi mali utikači za mišljenje, za ukrcavanje u tuđu perspektivu. Oni nam trebaju da ne bismo završili kao susjedi protagonistice romana **Tjeraj svoj plug preko mrtvačkih kostiju**: ... ljudi iz bunara – koji su u njega pali prije puno vremena i sada na njegovu dnu uređuju svoj život, misleći da je bunar cijeli svijet. (56)

Književnost – rafinirani način komunikacije

Što je na svijetu više kopija, to je jača moć originala, ustvrdila je ova potpuno originalna spisateljica u *Bjeginima*. Zato mi je bilo nevjerovatno da je 2019. dobila **Nobelovu nagradu**, to se čini kao simpatična kozmička omaška, *šum iza zida* posve nerazumljivog svijeta nagrada, a na kraju je ispalo da je nagrada ipak nekako drugorazredna, jer iste je godine nagradu dobio i **Peter Handke** pa se cijeli svijet raspisao o kontroverzama vezanima za njega, o tome je li mu književnost dovoljno dobra da bi umanjila njegove sumnjive političke stavove. O njoj su pak pisali da nosi dredlokse, da živi u prirodi, ne jede meso, dakle puno činjenica iz života a malo o samoj literaturi, ali spisateljice su navikle živjeti s time – u *Bjeginima* je zabilježila: *nikada nisam postala pravom spisateljicom ili – bolje je reći spisateljem, jer u tom rodu ta riječ zvuči ozbiljnije.* (15)

No **Olga Tokarczuk** je ozbiljna spisateljica, treba je čitati i doživljavati to tkanje finih niti između poezije i života, gledati stvarnost iz njezinih neuobičajenih očišta. Književnost je to koja nudi obilje nade, a ne hrani nas ideologijom na žlicu. Teško je spojiti dobru literaturu i ideologiju, puno je pisaca koji nas u nešto uvjeravaju, manje ili više uspješno nam nameću svoj stav o svijetu, pa nas i iritiraju jer im je umjetnost od silne želje za kritičnošću postala izlišna ili je nikad nije ni bilo. No težnja tematiziranju tema koje je žuljaju u stvarnosti nije naštetila umjetničkom, poetskom izražaju Olge Tokarczuk, a njezina potraga za novim formama zapravo je rezultirala dosta koherentnom poetikom koja nas iz knjige u knjigu mami da razmišljamo kako se postaviti prema svijetu u kojem smo se našli i drugima koji ga nastanjuju. Ipak, sebe ne drži aktivistkinjom, kao što je objasnila u intervjuu povodom **Nobelove nagrade**: književnost je za nju specifični način razumijevanja svijeta, rafinirani način komunikacije, a svoju imaginaciju koristi zato da bi proširila našu svijest o stvarima. Nakon što sam teškom mukom iskoračila iz njezinog svijeta – promijenjena i obilježena njezinom sviješću zauvijek – mogu reći da je moju svijest zaista proširila, podsjetila me da pravi pisci postavljaju teška pitanja i na njih ne nude jednoznačne

odgovore.

Svijet je razbijen na komadiće, prepun nerazumijevanja i sukoba – oduvijek je tako. Pisci poput Olge Tokarczuk ponovno ga sastavljaju, pružaju nam širu sliku, nude nijanse stvarnosti iz kojih je, poput puzzli, moguće izgraditi svijet u kojem bi bilo ljepše živjeti. Mog djeda već odavno nema, nema ni onog kaleidoskopa, ali oni žive u meni, nosim ih sa sobom kamo god išla. I to je za mene možda najvažnija pouka književnosti Olge Tokarczuk: ako dobro pogledamo, u svakom se trenutku, u svakom predmetu, u svakoj biljci i životinji, zrcali čitav svemir. Bacite li kristal iz velike visine, u svakom ćete njegovom, pa i najmanjem djeliću, moći vidjeti potencijal još uvijek pulsirajuće cjeline.